

Олександр КВАСОВСЬКИЙ

МАЛИЙ БІЗНЕС ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Одна з причин сучасних економічних труднощів в Україні полягає в тому, що досі не було створено належних умов для розвитку малого та середнього приватного підприємництва, для формування сприятливого ринкового середовища. Сьогодні на перший план виходять завдання здійснення перетворень на мікрорівні, тобто наріжним каменем нового етапу економічних реформ повинно стати перетворення малого бізнесу в потужний сегмент ринкової економіки, забезпечення форсованих темпів його розвитку шляхом всебічної державної підтримки.

Економічний стан високорозвинутих країн, а також високі темпи економічного зростання і підвищення реальних доходів населення у країнах Східної Європи та Прибалтики пояснюються саме бурхливим розвитком малих приватних форм господарювання, доводять правильність вибору вищевказаних пріоритетних напрямків економічних реформ. Малий бізнес володіє достатнім внутрішнім потенціалом, щоб забезпечити широкі народні маси необхідними грошовими коштами, надати можливість власними силами здобути матеріальну самостійність, гарантувати собі соціальний захист, а надалі і постійно підвищувати добробут і рівень життя конкретного індивіда та членів його сім'ї.

Спробуємо детальніше обґрунтувати тезу про те, що розвиток малого підприємництва є важливою умовою і ключовим чинником підвищення соціального добробуту, рівня і якості життя населення.

Розглядом питань впливу економічного устрою на добробут членів суспільства займається економічна теорія добробуту (*welfare economics*). Розглянувши і проаналізувавши різні концепції добробуту та тлумачення соціально-економічних категорій «рівень життя» та «якість життя» у літературі Заходу, російській і вітчизняній літературі, про що, зокрема, писали Дж. Макміллан, А. Пігу, І. Літл, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [1, 147, 207, 461-462, 470; 2, 445-447], А. В. Сидорович, Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Є. Б. Стародубцева, Д. М. Розенберг, А. С. Булатов [3, 147; 4, 601-603; 5, 35, 145, 351; 6, 294, 364; 7, 357-358], Л. Г. Прусова [8, 28-29] та інші, вважаємо, що для економічної науки логічно завершеним є трактування вищезгаданих понять за такою схемою. *Економічний (матеріальний) добробут (economic welfare)* – це міра, ступінь забезпечення населення засобами до існування і життєвими благами. *Рівень життя (standart of living)* – конкретний рівень економічного добробуту, який характеризує ступінь задоволення основних життєвих потреб людини (їжа, одяг, житло, відпочинок для відновлення фізичних сил). *Якість життя* – узагальнення поняття «рівень життя», рівень задоволення найширшої гами людських потреб (матеріальних, духовних, культурних) і сукупність широкого спектра умов життя, праці та побуту. Переваги запропонованого варіанта термінології для економічної теорії добробуту в чіткому розмежуванні цих понять, що дає можливість зрозуміти взаємозв'язок і смислові відмінності між ними.

Наука пропонує багато показників для оцінки добробуту, рівня і якості життя населення, які можна систематизувати за допомогою розробленого автором схематичного узагальнення, зображеного на рис. 1.1.

Викладені вище міркування теоретичного характеру мають безпосереднє відношення до досліджуваної проблеми.

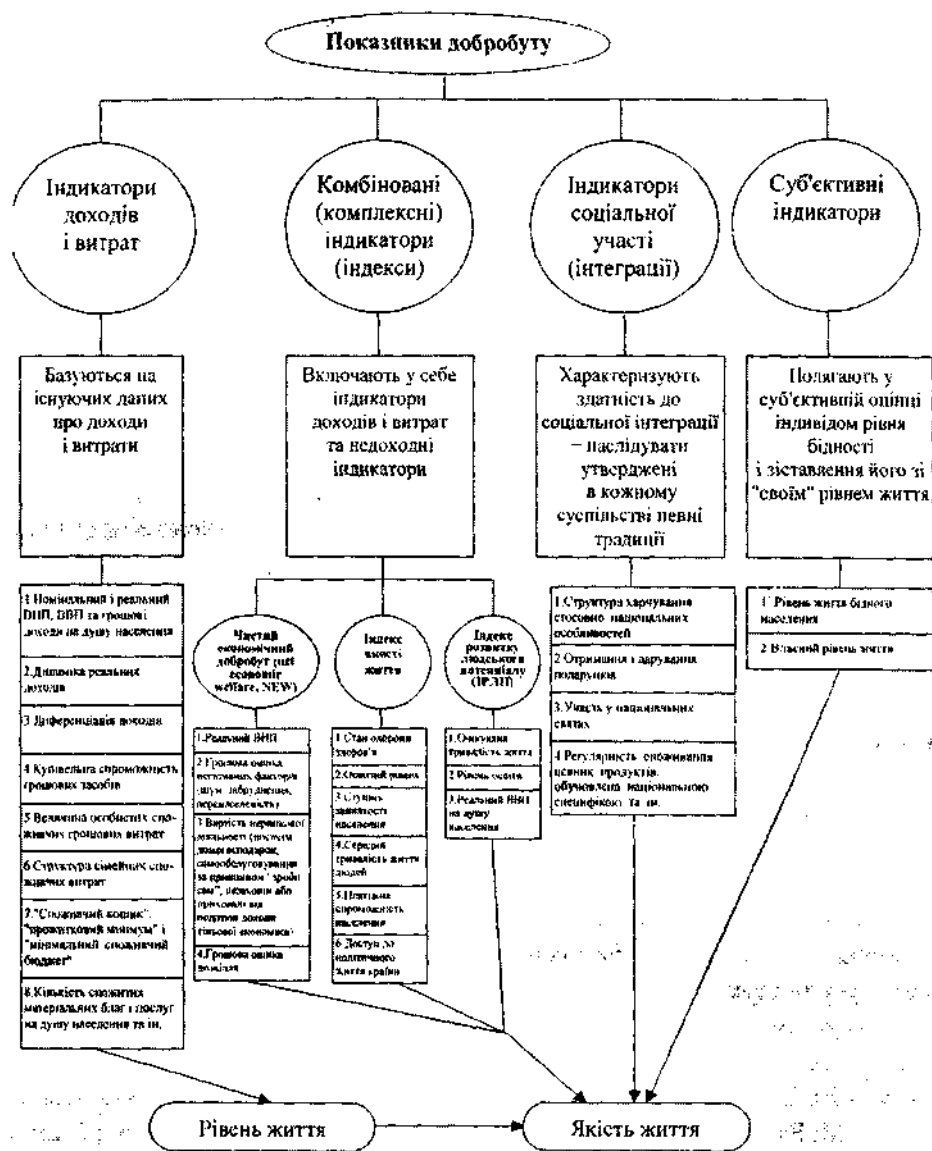

Рис.1.1. Схема основних показників, які характеризують добробут, рівень і якість життя.

На погляд автора, дослідження впливу малого бізнесу на поліпшення матеріального добробуту населення можна проводити на двох рівнях: макро- і мікрорівні. На *макрорівні* вплив малого підприємництва проявляється, по-перше, в створенні значної частки валового внутрішнього продукту (ВВП), валового національного продукту (ВНП) та національного доходу (НД) в абсолютному виразі і на душу населення, нарощуванні виробництва якісних товарів (виконання робіт, надання послуг) для широкого вжитку, які краще і повніше задовольняють потреби загалом споживачів і тим самим сприяють підвищенню їх достатку (добробуту). По-друге, залучаючи до суспільнокорисної праці велику кількість людей, малий бізнес дозволяє у великій мірі вирішити проблему зайнятості в суспільстві. А оскільки показник ступеню зайнятості населення використовується при розрахунку узагальнюючих показників якості життя, то логічно, що мале підприємництво таким способом також сприяє підвищенню

соціального добробуту на макрорівні. Крім цього, потужний сектор малого бізнесу шляхом сплати податків, зборів та обов'язкових платежів у бюджет і до позабюджетних цільових фондів забезпечує казну держави значними поступленнями, що в свою чергу дозволяє збільшувати витрати на соціальне забезпечення і соціальний захист населення. Таким чином, малий бізнес опосередковано впливає на підвищення загальнонаціонального життєвого рівня, усунення значних диспропорцій в матеріальному становищі різних соціальних груп.

За дослідженнями ООН, у світовому господарстві малі та середні форми підприємництва забезпечують робочими місцями майже 50% всіх працюючих, а обсяг виробництва цього сектора економіки залежно від країни становить від 33 до 66% ВВП [9].

Без суттєвих капітальних вкладень з використанням місцевих джерел ресурсів і сировини мале підприємство нарощує обсяги виробництва насамперед у сільському господарстві, переробці сільськогосподарської продукції, легкій і харчовій промисловостях, житловому будівництві, торгівлі та громадському харчуванні, сфері послуг, де внесок малих форм бізнесу вражає. Наприклад, у США в сфері послуг функціонує 1800 тис. суб'єктів підприємницької діяльності і з них майже 100% – це об'єкти малого бізнесу; в Німеччині послуги надають понад 600 тис. малих і середніх підприємницьких структур, які становлять понад 35% від загальної кількості суб'єктів підприємництва країни, при цьому серед них переважають дрібні [10, 238].

Прискорений розвиток малого приватного підприємництва простежується і в окремих країнах Східної Європи, які переорієнтували планову економіку в ринкове господарство.

Вирішення проблеми зайнятості неможливо уявити без розвитку малого та середнього бізнесу. Це пояснюється не лише великою питомою часткою зайнятих у цьому секторі, а й найвищими і стабільними темпами створення нових робочих місць. А у період з 1979 по 1989 рік у США 66% зростання зайнятості припадало на «підприємства-малюки» з кількістю працюючих менше 20 чоловік і не менше 82% зростання зайнятості – на фірми з чисельністю менше 100 працівників. І в інших високорозвинутих країнах у цей період темпи створення нових робочих місць у середньому були в 2-3 рази вищими на малих підприємствах у порівнянні з великими, на яких чисельність працюючих перевищувала 1000 чоловік. На кінець 90-х років внесок малого бізнесу у створення робочих місць у США та країнах Західної Європи становить майже 75% [15].

Висока ефективність малих форм підприємництва у вирішенні проблеми зайнятості пояснюється його певними перевагами в порівнянні з великими підприємствами. По-перше, мале підприємство гнучкіше і оперативніше пристосовується до зміни в потребах ринку, до зміни попиту. Це дозволяє малому бізнесу повніше і швидше задовольняти потреби в нових товарах і послугах, пристосовуватись до замовлень конкретних споживачів. А забезпечення нових зростаючих потреб вимагає і створення нових робочих місць.

По-друге, малі форми бізнесу створюють нові місця з відносно низькими капітальними затратами. Особливо це стосується сфери обслуговування. Так, за оцінками російських економістів, створення одного робочого місця через державні інвестиції обходиться приблизно у 100 тис. доларів США, тоді як малий і середній бізнес для цього затрачає значно менше коштів – до 10 тис. доларів за рік. Враховуючи подібну до російської економічну ситуацію в Україні, можна в цілому вважати прийнятними дані розрахунки і до вітчизняної економіки. Знаючи, що за даними Держкомстату України станом на початок 1999 р. чисельність офіційно зареєстрованих Державною службою зайнятості України безробітних громадян становила 1003,2 тис. осіб і, провівши нескладні розрахунки, отримаємо такий результат. Для вирішення проблеми зайнятості хоча б офіційно безробітного населення України необхідно здійснити широкомасштабні держінвестиції на суму близько 100 млрд. доларів, що є нереальним, тоді як для малого бізнесу для вирішення завдання потрібно не більше 10 млрд. доларів, що є набагато реальнішим, враховуючи наявність значних заощаджень населення.

По-третє, малі форми підприємництва мобілізують матеріальні, природні та фінансові ресурси, які б за інших обставин залишались незалученими до господарської діяльності, що також дає можливість створювати додаткові робочі місця. Поки що, на відміну від індустріально розвинутих країн Заходу, Польщі, Чехії і прибалтійських держав в Україні малий бізнес не став дієвим фактором підвищення суспільного добробуту та достатку. Згідно з даними Державного комітету статистики України та урядових організацій (зокрема ДПА України), за станом на 01. 01. 1999 р., в Україні діє 151,4 тис. малих підприємств, на яких було зайнято разом із договірниками і сумісниками майже 1,4 млн. чоловік, у 3 тисячах кооперативів працювало 44,5 тис. чоловік, у майже 36 тисячах фермерських господарств трудилось близько 90 тис. чоловік, а також 934 тис. фізичних осіб-підприємців без створення юридичної особи. Таким чином, питома вага зайнятих у цьому секторі економіки в трудових ресурсах держави становить приблизно 11%, а внесок у створення ВВП оцінюється майже в 12%. Якщо взяти до уваги, що абсолютна величина ВВП у 1998 р. становила майже 104 млрд. грн., а населення України (за оцінкою) – 50,1 млн. чоловік, то ВВП на одну людину становив трохи більше 2 тис. грн. [16, 34]. Величина ВВП на одного жителя України, створеного в сфері малого підприємництва, визначена за офіційними статистичними даними, була взагалі мізерною. Та слід зазначити, що дані з офіційних статистичних джерел навряд чи достовірно відображають дійсний стан справ, враховуючи наявність «невидимої» для державної статистики тіньової економіки. Так, оцінка експертів Світового банку стосовно внеску малого бізнесу у ВВП України є оптимістичнішою – 40-50%. Але, незважаючи навіть на таке корегування даних, величина ВВП на душу населення, створеного малими формами підприємництва, є зовсім незначною у зіставленні з високорозвинутими країнами світу і в декілька разів меншою від показників Польщі, Чехії і прибалтійських держав.

У світлі соціальної психології суб'єкт малого бізнесу – підприємець, власник – ставить за мету не довготермінову експансію на ринку, не отримання надприбутків чи вирішення загальнодержавних проблем, а як будь-якого прагматика його перш за все цікавить забезпечення себе та членів своєї родини стабільним джерелом доходів, яке дає впевненість у завтрашньому дні. Тому на *мікрорівні* вплив розвитку малого підприємництва на підвищення матеріального добробуту та поліпшення матеріального становища конкретного індивіда, сім'ї чи домогосподарства виражається у забезпеченні кожного необхідними коштами для покупки чи оплати життєво необхідних благ, послуг, гарантії соціального захисту та соціального розвитку, а в подальшому для якіснішого і повнішого задоволення найширшого спектра людських потреб, тобто зростання якості життя.

В Україні на сьогодні немає ґрунтовних статистичних обстежень різних соціальних груп на предмет оцінки рівня їх добробуту. Зокрема відсутні дані, які б відображали рівень життя осіб, що працюють у секторі малого підприємництва в порівнянні з іншими суспільними прошарками. Тому спробуємо на підставі наявних у нашому розпорядженні статистичних даних довести, що матеріальний добробут і достаток вищевказаної категорії громадян України неухильно зростає, незважаючи на кризові явища в економічному житті суспільства та загальне погіршення матеріального становища інших верств населення. Для цього проаналізуємо дані про оплату праці окремих категорій громадян, зайнятих у народному господарстві (табл. 1), та темпи її зростання (зменшення) у розрізі вищезгаданих категорій працюючих (табл. 2).

Як видно з таблиць, у період 1995-1998 рр. простежувалась така тенденція: абсолютна величина оплати праці робітників і службовців, доходи та інші надходження підприємців без створення юридичної особи постійно зростали, а оплата праці трудівників колективних сільськогосподарських підприємств з року в рік суттєво знижувалась. При цьому темпи зростання доходів та інших надходжень громадян-підприємців були високими і стабільними,

тоді як зростання оплати праці робітників і службовців сповільнювався в 1997-1998 рр. щорічний приріст був незначним і відповідно становив 8,4% та 1,4% (див. табл. 2). А якщо врахувати, що за даними Держкомстату України індекс споживчих цін або індекс інфляції (у відсотках до попереднього року) становив у 1997 р. 110,1% і в 1998 р. – 120%, то можна констатувати, що фактично абсолютний розмір реального заробітку робітників і службовців у 1997-1998 рр. знизився. У той же час реальні доходи фізичних осіб-підприємців зросли і не тільки в загальній сумі, а й в розрахунку на одного підприємця. Так, у 1995 р. у країні нараховувалось 859,6 тис. громадян-підприємців, а за станом на 01 січня 1999 р. діяло 934 тис. суб'єктів підприємницької діяльності без створення юридичної особи. Таким чином, доходи на одного громадянина-підприємця у 1995 р. становили 105,6 грн., а в 1998 р. – 516,1 грн., тобто збільшилися майже в 5 разів. Звичайно, офіційна статистика не зовсім достовірно відображає реальні доходи осіб, що займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю, оскільки не враховується значний обсяг «тіньових» доходів. У зв'язку з великими можливостями для ухилення від сплати податків у даній сфері підприємницької діяльності та приховування фактичної величини доходів вважається, що фактичний розмір доходів індивідуальних підприємців насправді на порядок вищий, ніж за офіційними даними. Однак, на погляд автора, тенденція до багаторазового збільшення доходу на громадян-підприємців у період 1995-1998 рр., за даними державних статистичних органів, в цілому достовірно відображає реальний стан справ.

Таблиця 1

**Показники оплати праці окремих категорій працівників,
зайнятих у народному господарстві України в 1995-1998 рр.
(за даними Держкомстату України, млн. грн.)**

Категорія працюючих	1995	1996	1997	1998
Робітники та службовці	15178,2	23257	25210	25556
Працівники колективних сільськогосподарських підприємств	372,1	301,6	122	91
Доходи та інші надходження фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності	90,8	164,8	268	482
Всього оплата праці	15641,1	23723,4	25600	26129

Таблиця 2

**Темп зростання оплати праці окремих категорій працівників, зайнятих
у народному господарстві України в 1995-1998 рр. (до попереднього періоду)
(за даними Держкомстату України, %)**

Категорія працюючих	1996	1997	1998
Робітники та службовці	153,2	108,4	101,4
Працівники колективних сільськогосподарських підприємств	81,1	40,5	74,6
Доходи та інші надходження фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності.	181,5	162,6	179,9
Всього оплата праці	151,7	107,9	102,1

Відсутність статистичних даних не дає можливості провести аналогічний аналіз зміни показників реальних доходів громадян, зайнятих у суб'єктах малого бізнесу інших організаційно-правових форм (малі підприємства, кооперативи, фермерські та селянські господарства тощо). Але, якщо врахувати, що питома вага фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності в загальній кількості зайнятих у сфері малого підприємництва становить майже 40%, то можна припустити, що встановлена тенденція зростання доходів індивідуальних підприємців характерна і для всього сектора малого бізнесу в Україні.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити таке резюме. У ринковій економічній системі акценти зміщуються у бік підвищення зацікавленості та відповідальності громадян за самозабезпечення матеріального достатку, соціального захисту та розвитку. Таким чином, в умовах сьогодення необхідно рішуче позбутись настроїв утриманців, настроїв очікування дармової «милості» з боку держави, за винятком хіба що окремих соціальних груп, які реально потребують державної допомоги, змінити негативне ставлення громадськості до підприємництва як способу «наживи», що ідеологічно втовкмачувалось протягом десятиліть, як до засобу чесного збагачення кожного власною самовідданою працею. На чільне місце в процесі економічних реформ в Україні виходить завдання всебічного сприяння розвитку малого бізнесу як вирішального фактора процвітання країни, достойного життєзабезпечення і піднесення матеріального добробуту, соціального статусу і благополуччя найширших верств населення.

Література

1. *Словарь современной экономической теории Макмиллана.* - М.: ИНФРА-М, 1997.- 608 с. («Библиотека словарей ИНФРА-М»).
2. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. *Экономика: Пер. с англ. со 2-го изд.* - М.: «Дело ЛТД», 1993.- 864 с.
3. *Большой энциклопедический словарь: В 2 тт. / Гл. ред. А. М. Про-хоров.* - М.: Сов. энциклопедия, 1991. т.1.-1991-863 с., илл.
4. *Курс экономической теории. Общие основы экономической теории: микро-экономика, макроэкономика, переходная экономика: Учебное пособие / Руководитель авторского коллектива и научный редактор профессор А. В. Сидорович.* - М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, Издательство «ДИС», 1997.-736 с.
5. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. *Современный экономический словарь.* - М.: ИНФРА-М, 1996.- 496 с.
6. Розенберг Д. М. *Бизнес и менеджмент. Терминологический словарь.* - М.: ИНФРА-М, 1997.- 464 с.
7. *Экономика: Учебник / Под. ред. доц. А. С. Булатова.* 2-е изд., перераб. и доп. - М.: БЕК, 1997. - 816 с.
8. Пруссова Л. Г. *Экономика. Тренинг-курс. Учебно-методическое пособие.* - К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 1999.- 632 с.
9. Буряк П. Ю., Маринець В. П. *Податкове стимулювання розвитку малого бізнесу в Україні // Фінанси України.-1999.- № 6.- С.49 - 54.*
10. *Підприємництво в Україні: Проблеми становлення і розвитку / М. І. Долішній, М. А. Козоріз, В. П. Мікловда, А. С. Даниленко.* - Ужгород: Карпати, 1997.-363 с.
11. Кубай Н. Є. *Загальна характеристика та особливості підприємництва в Україні // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні аспекти розвитку підприємництва (Щорічник наукових праць). Випуск VII / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповід. ред. М. І. Долішній.-Львів, 1998.- С.20-33.*
12. Приймак В. І. *Підвищення рівня зайнятості населення України через активізацію малого підприємництва // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні аспекти розвитку підприємництва (Щорічник наукових праць). Випуск VII / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповід. ред. М. І. Долішній.-Львів, 1998.-С.52-58.*
13. *Статистичний щорічник України за 1998 рік / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка: відп. за вип. В. А. Головка.* - К.: Техніка, 1999.-576 с.- Передм., пояснення, зміст укр. та англ.